

nőknek, vagy a kis pénzért szorgalmas cselédeknek, vagy – ahol még van, vagy ahol már van – a jól fizetett személyzetnek.

Átmeneti idők – mondta valaha tenyerébe simuló rajnai rizlinges poharát szorongatva Szindbád.

Napközis voltam 1952-ben. A délelőttösök 12⁵⁰-kor szabadultak, a délutánosoknak 13⁴⁵-kor csöngettek az első órára. Budán, a volt ciszterci gimnázium legfelső emeletére zsúfolt állami általános iskolában, egy ötször öt méteres teremben negyvenötven gyerek ebédelt egy időben. A Váli utcai iskola konyháján főzött ételt kondérban, kétkerekű kiskocsin áthúzták a Villányi útra, és a langymeleg valamit egymás hegyén-hátán, néha a földön ülve kanalazták a műanyag csajkából. Egyszer rám dőlt a kabátokkal teleaggatott fogas, amelynek padló közeli keresztlécén üldögélve eszegettem az ehetetlen sajtos tésztát. (Egyberagadt hideg tészta-tömb, a tetején csipetnyi dermedt sajtreszelék.)

Nézegetem az újságban közölt hetvenesztendős, fényüket veszített fényképeket.

Justus Pál, a Magyar Rádió és Magyar Távirati Iroda alelnöke a „jól sikerült Szabad Nép-esten az élő Szabad Nép vezércikkét mondotta el”. Amikor politizáló reklámszövegeit fogalmazta (*Mi a szocializmus?*, 1945; *A szocializmus útja*, 1945; *Szocialista politika*, 1946), Justus Pál arra biztosan nem gondolt, hogy elvtársai alig néhány év múlva, 1949-ben letartóztatják, és hat évig rabkoszton tartják. Utólag – mint mindig! – elvtársai rádöbbenek és elismerték, hogy *koholt vádak alapján* fosztották meg szabadságától becsületes elvtársukat. Sajnálták.

Justus Pálnak mindenestre volt ideje zárkájában hat évig azon gondolkodni: *mi a szocializmus?*

Másik kép: Tolsztoj-émlékünnepség a Szabó Ervin Könyvtárban. Szmirnov követségi tanácsos állva olvassa ünnepi beszédét, mellette ül Gergely

Sándor és Füst Milán. Magyar életkép, 1948: a kommunista Gergely Sándor *már* nagyhatalom (országgyűlési képviselő, a Magyar Írók Szövetségének elnöke), Füst Milán *még* megtűrt értelmiségi (esztéta, író, antimarxista egyetemi oktató – azaz: *egyéb*). Változnak az idők. 2018-ban Füst Milán *még* mindig nagy magyar író, költő, gondolkodó; Gergely Sándor *már* réges-régen elfelejtett bolsevik pártkatona.

„Romániában megoldották a művészkérdést” – hirdeti nagybetűs cím a következő oldalon.

Jóképű, sűrű fekete hajú, bajuszos fiatalember: Dumitru Pop román fuvolaművész, 1948 őszén ösztöndíjas Budapesten. Lelkesen magyaráz: „A bukaresti művészetügyi minisztériumban pontos nyilvántartást vezetnek minden művészről. Mindenkinek anyakönyvi törzslapja van, amelyen nemcsak személyi adatai és művészi pályafutásának jelentősebb eseményei szerepelnek, hanem az is, hogy ki mikor és hol szerepel nyilvános hangversenyen. A nyilvántartás segítségével érik el, hogy a művészek egymás után, sorrendben, minden külön kérévényezés vagy utánjárás nélkül, a lehető legigazságosabban jussanak szerepléshez.”

Éljen az egyenlőség! Nincs kivételezés, emberi jogokat sértő megkülönböztetés, minden művészek egységesen jár – „szabályos időközökben” – havi két fellépés és államilag szavatolt fizetés.

Romániában megoldották a művészkérdést.

Ádám a Falanszterben faggatja a Tudóst: *Mondd, mi hát az eszme, / Mely egy ily népbe egységet lehel, / Mely, mint közös cél, lelkesíteni tud?* Madách Imre már a 19. század derekán tudta, mi vár ránk a proletárdiktatúrában: *Ez eszme nálunk a megélhetés.*

Hatéves voltam 1948. október 29-én. Fogalmam sem volt arról, hogy mi vár rám.

A felnőttek sem tudtak sokkal többet.

OPLATKA ANDRÁS

Drága Pistám!

Hölgyeim és Uraim,
Elnézésüket kérem, mert tőlem most nem felkőszöntő beszédet, hanem nagyon személyes emlékeket fognak hallani.

Elhangzott Szilágyi István 80. születésnapján.

Drága Pistám, jó negyven esztendeje ismerjük egymást, és nem tudom, számon tartod-e, hogy találkozásunkat egy hazugságnak köszönhetjük. E föllentés Létay Lajos, a te akkori főszerkesztőd szá-

jából hangzott el, aki hivatalos minőségben járt Zürichben, s ott kérdésemre – szegény feje mit mondhatott mást – biztosított, hogy az erdélyi magyar kisebbség felhőtlenül boldog. Ám talán nem minden ravaszág nélkül tette hozzá, menjek el egyszer magam Kolozsvárra. Hát elmentem.

Így kezdődött, 1976 októberét írtuk. Irodalmi lapotok szerkesztősége még a Főtéren volt – később kiszorultatok onnan, egyre távolibb hátsó udvarokba és szűkebb odúba telepítettek benneteket. Hosszúra nyúlt a társalgás, egy-két kollégád felette bőbeszédűen felelgetett. Te viszont ott ültél, az akkor még elhagyhatatlan pipával a fogaid közt, hallgattál és hümmögtél. Már csak homályosan emlékszem a témákra, míg aztán a közelmúltban kiderült, hogy gondos szellemek mindent feljegyeztek az utókornak. A rólad vezetett vastag Securitate-dossziéból összeállítható a beszélgetés jegyzőkönyve.

Elvittél akkor Kalotaszegre meg a Szigethegy-ségbe, s ott a magányban elmondtál egyet s mást. Te ekkor már ismert író voltál, novellásköteteket publikáltál, és az esztendővel előbb megjelent *Kő hull apadó kútba* végképp megalapozta híredet. Sokadmagammal tartozom azok közé, akik számára élménnyé vált a regényben lefestett kisváros borongós hangulata, s főként a lélektani tanulmány – mert ez érdekelt téged mind jogászként, mind íróként: miként él az, aki súlyos bűnt követett el, de nem kell bűnhődnie. És hát a kötet nyelve, ez a látzólag archaikus és érezhetően mégis élő nyelv! Ha zürichi otthonomban összejött egy-egy magyar társaság, azt mondtam: figyeljete, ki tud még így magyarul? Majd felolvastam egy fél oldalt a regényből. Ezt követően rendszerint nagy csend támadt, míg valaki ámulva annyit nem mondott: „A teremtőjét!” Vagy valami ilyesmit.

Egyszer aztán – már nem számoltam az erdélyi utaimat – együtt mentünk Zilahra, ami a Te gyerekkorod városa és Jajdonnak, a *Kő hull* regény színhelyének eredetije. Bejártuk a tereket, s megmutattad, képzeletedben mit hova helyeztél. Elmesélted azt is, miként sikerült megmenteni a ledöntéstől Wesselényi Miklós zilahi szobrát; csodával határos módon hatott az érv, hogy a reformpolitikus az erdélyi román jobbagységért is felemelte szavát. És meglátogattuk édesanyádat, akinek, s vele családodoknak sorsát rövid, ám a 20. század számtalan emberi tragédiáját magába foglaló mondattal jellemezted: anyám az első világháborúban hadiárva lett, a másodikban hadiözvegy.

Elmagyaráztad, mi az oka, hogy az erdélyi magyar elbeszélők műveikhez rendszeresen történelmi hátteret választanak. Nos, jelenük világát magasztalniuk kellene, s mindehhez még isteníteniük

is a párt „bölcst” vezetőjét. Valójában azonban az idők egyre cudarabbá váltak. Ceaușescu, a vezér saját népét szó szerint éhezettette, télvíz idején áram és fűtés nélkül hagyta, ám arra ő is hamar rájött, hogy a magyar kisebbség elleni izgatás kitűnő eszköz az indulatok levezetésére.

Ekkor még utazhattam Erdélybe, majd csak a nyolcvanas évek vége felé tagadták meg tőlem a vízumot, miután zürichi újságomban felhívás jelent meg a romániai falurombolás terve ellen, tiltakozás, amelyet mintegy hetven nagynevű európai értelmiségi írt alá. Ha felétek jártam, jártunk, kalauzunknak szegődtél Mármarosról Székelyföldre. Korondon Pál Lajos festőművész barátod házában az ő példáján mondtad el, mi is történt Erdélyben az 1956-os magyarországi felkelés után, amikor is nálatok számos, főleg magyar és szász értelmiségit börtönöztek be elrettentő példaként: véssétek az eszetekbe, itt nem lesz forradalom!

Lett viszont végül nyomor s hozzá egy aljas és ostoba rendőrállam. Ekkor, Pista, nekem úgy tűnt, hogy jórészt a te sok nyelvi fantáziával ríposztra mindig kész humorod segített nektek át- és túlélni a zord időket. Mert hát a diktatúra fenyegető gonoszsága és abszurd nevetségessége kéz a kézben jár. Minket megtanítottál, hogy a bezárt benzinkutak országában miként kell útépitési munkásokkal megalkudni üzemyagra, kit hogyan s mivel megvesztegetni, és hála a látogatóidtól nyert sokévi tapasztalatodnak figyelmeztetted, melyik szobákat fogjuk kapni a lepusztult kolozsvári szállodában: azokat, amelyekben egyvalami még működött: a lehallgatókészülék.

Ebben az örült világban mindig szilárdan állt melletted Julika, feleséged, akinek találatkonysága és lelki támasza nélkül – bizony meglehet – még a te intellektuális vagányságod sem lett volna elegendő a megmaradáshoz. Minket pedig Julika bevezetett a kényszerű alkalmazkodás művészetébe, hogyan kell például olajos padlizsánkrémet készíteni, helyettesítendő a boltokból eltűnt húst. Eközben te megosztottad velünk a vadászkalandjaidat. Ha az ezeréves, kis Skoda autód reflektorának fénycsóvjába belekerült egy bambán bámuló mezei nyúl, akkor egy időre megoldódott az élelemprobléma. Meg persze ha valahol a barátok feketén közös dísnót öltek, és sikerült belőle a magatok részét a Skodával nagy óvatosan hazaszállítani. Ez a Skoda a szocialista cseh ipar dicsőségére felette sokáig kitarított, bár végül indulásnál az első métereket már csak rückwärtsben, hátrafelé volt hajlandó megtenni, ám arra még alkalmasnak bizonyult, hogy egy, a Securitate által körözött s most aszszonynak átöltöztetett kollégát éjnek idején kimenekíts vele Kolozsvárról, s elvigyél egy rejtkehelyre.

E nyomasztó években írtad a következő nagyregényt, az *Agancsbozót*ot. Téli estén a Szamosra néző, könyvekkel teli, fűtetlen kis szobádban ültél az íróasztalodnál télikabátban, fejedet sapkával, így készült a mű, amelyet, úgy érzem, tisztelőid közül is csak kevesen értettek meg. Helyesen értelmezte viszont a kéziratot a kiadásra nemet mondó cenzor. És valóban, az *Agancsbozót* nagy ívű hasonlatával egyrészt azt az emberiséget ábrázolja, amelyik nem tudja, honnan jön, hova megy, mivégre gondolt rá a teremtés, de létének értelmét mégis megleti a munkában. S másrészt rabokról mesélsz benne, akiket zsarnokuk merőben értelmetlen feladatok elvégzésére kényszerít, ám ők belső szabadságukat akkor is, így is megőrzik a költő szava szerint, hogy „dolgozni csak pontosan, szépen” érdemes. 1990-ben, a nagy fordulat után jelenhetett meg a regény, s ez is hozzájárult a félreértéshez, miszerint többé nem időszerű a valójában időtlen téma.

A nagy fordulatot megelőző hónapok bizonyultak a legkeservesebbnek. A diktátor immár mindenkitől hűségnyilatkozatot követelt, s te eltökélte: ha török, ha szakad, akár a teljes nincstelenség árán is, de nem fogsz fejet és térdet hajtani. Aztán jött december hónapja, s te néhány kollégával együtt hallgattad a televízióban a temesvári események miatt tajtékozó Ceaușescut, míg egyszerre csak kacagni kezdte. Társaid csodálkozva meredtek rád, s te akkor azt kiáltottad: „Utoljára beszél!”

1990 januárja a kétkedő remény, márciusa a marosvásárhelyi atrocitások után a reményvesztés ideje. És jöttek Kolozsváron Funar polgármester évei, akinek programja, úgy tűnik, két pontból állt: üldözni a magyarokat, és a parkokban román nemzetű színűre festetni a padokat. Te, aki az egyetemet románul végeztél, és átvitt értelemben is jól értesz a többség nyelvén, mindig a megbékélés híve voltál. Annál szomorúbb, hogy magad is mily borúlátó lettél az utóbbi esztendőkből. Immár a Helikon nevet viselő lapod főszerkesztőjeként hosszú évekig védelmeztél az erdélyi magyar irodalom egyik utolsó bástyáját, s ez nemegyszer azt is jelentette: kilincselteél, hogy meglegyen a papír a következő szám

kinyomtatásához. Ám tovább dolgoztál íróként is, és 2001-ben megjelent az újabb nagy mű, a *Hollóidő*.

Séma-e vagy netán rögeszme, ha azt mondom, ennek a regénynek a legbelső mondanivalója sem jutott el sok, amúgy lelkes olvasód tudatáig: az, hogy a három részre szakadt Magyarország korában az elcsatoltakban erősebben él az összetartozás érzése, mint a megmaradt haza magyarjaiban, s hogy határon túli magyar fiatalok sietnek fegyverrel megvédeni az anyaországot, ahol azonban őket kelletnél fogadják, idegennek tekintik. S ez ma sincs másképpen, mert keményfejű emberek vagytok ti ott Erdélyben. Mint ahogy kemény, dacos ember vagy te is, barátom, mikor visszautasítod a Magyar Irodalmi Díjat, amelyet a zsűri egyszer teljesen, majd véleményét furcsán megváltoztatva csak megosztva ítélt neked a *Hollóidő*ért, amire te azzal felelsz, hogy vagy egészen, vagy egyáltalán nem. Mint ahogy morcosan kosarat adsz a jó nevű filmrendezőnek is, aki a *Kő hull* regényedet vászonra akarja vinni. Merthogy a te művedet ne forgassák ki.

Vannak, akik téged a népiek fiókjába tesznek. Úgy vélem, tévednek. Igaz, éberem figyeled a magyarországi eseményeket, a kis szobádban szinte éjjel-nappal szól a Kossuth Rádió, és a nappaliban bekapcsolva a Duna Televízió, ám te a kolozsvári távolságból szkeptikus, kívülről néző maradsz. Nem férsz te be skatulyákba. Rád is áll Kántor Lajos egykori barátunk megfogalmazása Erdélyről és az erdélyiekről: „itt valami más van”. Hagyjuk is ezt ennyiben.

Tudjuk: lassan, mérlegelve, kézirataidat, önmagadat szüntelen javítgatva dolgozol. Nem is beszélés a munkádról szívesen. Ha az utóbbi időkből fel mertem efféle kérdést tenni, rám mordultál: „Bántottalak én téged?” Hát ne bántsuk egymást. Ám jómagam úgy gondolom, a te könyveidet még nemzedékek fogják olvasni, amelyek – s ezt remélem – elképzelni sem tudják már, milyen volt a tér és a kor, milyenek a körülmények, amelyek közt a te életműved született. Ezért most azt kívánom, adjon neked a Jóisten egészséget és munkakedvet – a magad öröme és valamennyiünk hasznára.